

CANVI RELIGIOS I CULTURA¹

Joan Estruch
gener 1990

1. No sols a manera d'introducció, sinó al llarg de tota la discussió, caldria fer un esforç, si fos possible, per precisar amb rigor els termes; o, si més no, per veure si ens posem d'acord per saber **de què** parlem. El títol és tan genèric que fóra legítim parlar-ne sense centrar-se ni en el cristianisme ni en el context català, i hom podria objectar-li que allò que realment preocupa és l'aproximació a la problemàtica del catolicisme a la Catalunya del 1990. O a l'inrevés: es podria parlar exclusivament del catolicisme avui i aquí i fóra legítima l'objecció segons la qual té més interès un plantejament més global i més teòric. Triaré la no necessàriament satisfactòria solució de nedar en dues aigües: el context catòlic i català em serviran de marc de referència, però miraré de no quedar atrapat en la immediatesa dels problemes conjunturals, ans de plantejar unes quantes qüestions des de la perspectiva teòrica d'una sociologia de la religió.

2. Una bona fórmula per **fer veure** que hom analitza el canvi religiós, tot condemnant-se a no entendre'l, és el recurs al mite de la "societat secular", i a la trampa de les enquestes sociològiques sobre la religiositat.

No és segur, però és possible, que hi hagi un ús sociològicament pertinent de la noció de secularització. Però, certament, no és l'ús habitual, el qual tendeix a anar associat a expressions tan

---

¹ Aquest text no és una ponència feta i acabada, sinó que està pensat com a guió per provocar interrogants i estimular el debat.

profundament ambivalents com ara "increença", "indiferència religiosa", "mort de Déu", "ateisme", "irreligió", etc.

Les enquestes sobre religiositat no són altra cosa que un exercici d'allò que Sorokin anomenava "the painful elaboration of the obvious". Hipòtesi implícita: la religió va de baixa. Discurs introductori legitimador: s'han produït grans canvis en l'àmbit religiós. Unica patètica mesura concreta dels "grans canvis": el canvi en l'autodefinició dels enquestats com a practicants catòlics. Construcció de tipologia (que és on cal anar a cercar sempre la clau del joc de mans): persona no practicant = persona secularitzada; poc practicant = en via de secularització; practicant = encara no secularitzada. Conclusió oficial de l'estudi: és així que les taxes de pràctica religiosa baixen, vol dir que la població es va secularitzant, o sigui que és menys religiosa. Ergo: la religió va de baixa (quod erat demonstrandum). Conclusió real: allò que a priori hem definit com a formes d'expressió de la religiositat típiques d'una societat no moderna, comprovem que no són les formes d'expressió de la religiositat de la societat que hem definit com a moderna. ¡I que Déu ens faci bons!

3. Des de la perspectiva del cristianisme es podria parlar de secularització partint de l'accepció de saeculum com a dimensió temporal de la realitat (Panikkar), i veient quina és la percepció que es té del temps, i quina és la connotació (positiva o negativa) atorgada al saeculum. Plantejant-ho en aquests termes, hi hauria no sols una secularització de la nostra cultura, sinó també una secularització del mateix cristianisme (i una probable repetició de la història de l'ou i la gallina a l'hora d'esbrinar quina de les dues ha estat la causant de l'altra).

4. La noció de pluralisme em sembla una altra eina útil per analitzar el canvi religiós, sempre que no s'utilitzi en el sentit que li ha donat la sociologia nord-americana. A la nostra cultura, pluralisme no és denominationalism, no és la versió religiosa del melting pot (i, en definitiva, de l'American way of life). Pluralisme religiós vol dir, en el nostre context cultural, **des-monopolització**. I des-monopolització significa, dit de manera pedant: desobjectivació dels continguts religiosos tradicionals i desintegració de l'estructura de plausibilitat d'aitals continguts. O bé, dit de manera no pedant i planera: que la religió esdevé afer privat i matèria opinable.

5. Diria que és en aquest sentit que hom pot utilitzar les nocions (altrament ambivalents i polèmiques), de **subjectivització** de la creença religiosa i de **privatització** de la religió. La institució religiosa és, avui i aquí, allò que Gehlen anomena una "institució secundària", caracteritzada per tres trets: referència a la vida privada, associació de caràcter voluntari i localització econòmica en el sector del consum.

6. Això configura per a la institució religiosa, aquí i avui, una situació de "mercat informat": que vol dir que hom tendeix a comportar-se "com si" hom disposés de criteris autònoms d'avaluació. Amb la paradoxa que augmenta la "sensació" de trobar-se en situació de mercat informat, al mateix temps que disminueix la cultura religiosa dels individus.

7. Finalment, des del punt de vista concret i local del catolicisme "nostrat", em sembla que en les relacions entre religió i cultura han predominat les estratègies d'**adaptació** (no dic que hagin estat les úniques, però sí les dominants). Però sense que mai no s'hagi aclarit ben bé si era per raons "epistemològiques" o de "màrqueting"; si era un problema de qualitat del producte, o de tècniques de venda. (NOTA: sóc conscient que aquesta és una flaca

meva, que tendeix a irritar els mossens i a desvetllar els fantasmes adormits dels ex-mossens progressistes. En tot el procés d'aggiornamento conciliar hi hagué força dosis d'aquesta mateixa ambigüitat: no quedava mai clar si es canviaven coses perquè eren falses o perquè no tenien ganxo. I, en qualsevol cas, l'aplicació de l'aggiornamento conciliar quedà, a Catalunya, a les mans dels "pastoralistes" més que no pas dels teòlegs. Incloc aquesta nota d'avís, perquè penso que probablement fóra bo que el debat no se centrés en aquest punt.)

8. D'altra banda, i des del punt de vista igualment local i concret de la cultura catalana, diria que han aparegut amb força dos típics mecanismes de defensa freudians enfront del fet religiós: la supressió i la repressió. (Supressió, com a arraconament i inhibició conscients; repressió, com a censura i enterrament cap a l'inconscient.) En la mesura que en les generacions més joves hi ha potser cada vegada més repressió, i no ja pura supressió, no és estrany que es produeixi un **retorn del reprimít**", que revesteix com sempre formes més primitives i irracionals.

Del diàleg sobre aquest text

Per argumentar que la religió no va de baixa, has d'apropar les "religions actuals" a la religió, cosa que em sembla exagerada, perquè no tenen les coordenades teològiques que definirien una religió (Nogués). Em costa admetre que la religió vagi de baixa, en canvi em costa molt menys admetre que **el cristianisme va de baixa**. La pregunta de si podem o no anomenar religions aquestes manifestacions actuals arcaïques dependrà de la definició de religió. Però em costa de trobar arguments per no poder anomenar religions aquestes manifestacions, per arcaïques, primitives o pobres que siguin (Estruch). Jo preferiria parlar de religiositats, d'actituds. I d'aquestes **noves religiositats** el que sorprèn és que la racionalitat no les esperava (Duch).

* * *

¿Voleu dir que la ciència no és la gran religió del món actual? La ciència oficial és l'autoritat, ningú no la discuteix, la gent s'ho creu. Les pseudo-ciències manifesten un rebuig enfront de la ciència oficial, però es revesteixen dels mateixos hàbits. Serien com les sectes respecte de la religió (Riera). L'afirmació que "la ciència és la religió actual" és massa confusa. En canvi es pot dir que la gent tendeix a adoptar actituds típicament religioses -i fins i tot màgiques- enfront de la ciència (Estruch). En aquesta qüestió és important no oblidar els gnosticismes, el voler saber més enllà del que es pot saber, més enllà de la racionalitat. Això ha estat present sempre a Occident: a més de la ciència, cal tenir una gnosi salvadora. Les religiositats actuals van molt en aquesta línia de la gnosi (Duch).

* * *

No acabo de saber de què parlem: religió, religiositat,...; catolicisme, ciència, música pop,... ¿No caldria delimitar què és religió? ¿No hi hauria d'haver alguna característica excloent: la transcendència, per exemple? Si no definim de què parlem, totes les consideracions són vàlides (Casassas). En aquesta qüestió em fa por que no s'apliqui allò dels cristians anònims: com que és bona persona, és un cristià anònim; com que hi ha unes actituds envers tal cosa, això és una religió (Nogués). **Podem posar límits, però** hauríem de tenir clar que **són convencionals**. I els límits que posaríem dirien més coses dels qui posem els límits que no pas de la religió en si (Estruch). Però si no posem límits, un pot dir que la religió va de baixa i l'altra que està pujant, i no passa res (Casassas). Hi ha diferents perspectives per definir el fenomen religiós: una, la dels continguts, i l'altra, la de les funcions. Aquí s'ha parlat més aviat des de la segona perspectiva (Berrio). La complexitat és gran: és evident que les cames d'en José Mari Baquero no són transcendents, però de la constitució de l'àtom, ¿què en podem dir? T'explica com es va crear l'univers, què va

passar al cap de dues dècimes de segon, què passarà al final... M'agafen dubtes sobre la transcendència d'això i reconec la incomoditat de la manca de definició (Riera). Hi ha centenars de definicions de religió. En aquesta qüestió intervé un factor biogràfic molt important. Un exemple: el grup d'escaladors de Montserrat poden ser una mica matussers, però quan comencen a escalar es transformen. Quan es passa de la distanciació a la immersió vital en l'objecte, la cosa canvia profundíssimament. Una mateixa persona fa dues definicions: una quan considera l'objecte i l'altra quan el tracta vitalment. Jo no m'hi posaria gaire fort a definir-la. En tractaria considerant el que la gent en la vida quotidiana creu que és religió (Duch).

* * *

Que la religió va de baixa també es podria deduir del fet que actualment les **estructures superjoiques s'han afeblit**. En la mesura que la creença en Déu depenguéss d'aquestes estructures seria lògic entendre que la religió va de baixa (Nogués).

I encara, quan guanya en densitat una **valoració del saeculum** en el sentit de la història que es desenvolupa en el temps -cosa que val per ella mateixa-, la referència a la transcendència es fa menys densa (Nogués).

* * *

La religió ha estat, en general, dins l'àmbit judeo-cristià, una proposta de veritat feta per l'autoritat. Avui la veritat ja no es proposa així. La generalització de la cultura -és a dir, d'un **altre model de veritat, no autoritari**- ha portat a l'afebliment efectiu de la religió (Nogués). El que sí que és cert és que la veritat no la proposa ja l'autoritat religiosa, però ¿i l'Estat? No tenim dret a opinar sobre exèrcit, constitució o pàtria, sacralitzats per la nova autoritat. L'autoritat religiosa el que ha perdut és la legitimitat per parlar amb autoritat (Estruch). Hi ha un autor molt important per entendre Occident, i és Hobbes. Al Leviathan explica que la titularitat del discurs teològic, irrefutable, passa de l'Església a l'Estat (Duch). L'autoritat actual suprema l'exerceix la ciència. La ciència s'hauria de democratitzar, però això hauria de ser fruit d'una pedagogia, d'una formació (Riera).

* * *

El programa de la Il·lustració en l'àmbit cultural s'ha ensorrat. Potser queden restes de racionalitat instrumental (negocis, indústria), una racionalitat més aviat pervertida. No sols ja no existeix el més enllà, la divinitat, sinó que gairebé no existeix el demà. La cultura és d'un present rabiós. La tradició judeocristiana no hi encaixa. Però, per altra banda, estem en una gran època religiosa, estan naixent noves religions -i ja no em refereixo a les formes religioses de les sectes, que són pur

primitivisme-, **fenòmens religiosos nous** com pot ser la UFOLOGIA (Unidentified Flying Object), en la qual es barreja ciència amb religiositat, amb tota la seva parafernàlia. El més enllà judeocristià s'ha perdut, com també el més enllà burgès de treballar pel demà. El més enllà actual s'ha convertit en un ara espacial. Tot això ho lligaria amb les formes de produir cultura (del llibre a l'àudio-visual, la cultura de massa, etc.) (Berrio).

* * *

Donat el revifament de les actituds religioses, ¿com és que l'Església catòlica no en participa, no se'n beneficia? (Berrio). Perquè paradoxalment l'Església catòlica -que s'hi va resistir com una lleona- finalment es va creure les tesis de la secularització (Estruch). Jo, en canvi, no crec que l'Església catòlica hagi perdut clientela, potser perquè abans la clientela que anava a missa no tenia cap sentit religiós (Casassas). Però ¿per quins set sous jo estic autoritzat a dir que aquella gent no tenia motivació religiosa? (Estruch). Si el cristianisme tendeix a fer un cert treball de purificació, l'adscripció massiva és impensable. I d'altra banda, l'aparat eclesial ha estat molt maldestre per adaptar-se (Nogués). Hi ha un desfasament entre la societat que tenim i l'Església que tenim, que és d'un altre temps. No podem establir gaire criteris ni gaire conseqüències perquè són dues magnituds incomparables (Duch). Però moltes de les sectes encara són més rudimentàries (Berrio). Per a l'Església catòlica prendre's seriosament l'aggiornamento era una empresa massa grossa, era una revolució tan forta que el monstre adormit es va aixecar i, espantat del que li venia a sobre, va preferir tornar-se'n a dormir (Tuñí). Però això no explica per què triomfen les formes religioses primitives actuals (Estruch). És que dins de l'Església també triomfen moviments pentecostalistes o autoritaristes (Nogués). Però és que el canvi radical de què es parlava implicava institucionalment el suïcidi, com hem vist ara fa poc el suïcidi dels verds alemanys, que han quedat com uns reis amb la seva coherència. I apporto la meva experiència: d'origen protestant, en un moment determinat -anys de Joan XXIII- es donen les condicions perquè en una petita comunitat s'intenti una transformació radical de des-sectarització. Efectivament, durant dos anys es va deixar de ser sectari i després d'això es van tancar les portes perquè no hi quedava ningú. Sociològicament era lògic. I sociològicament, **l'involucionisme de què es parla avui és d'una lucidesa molt més gran que no pas les actituds revolucionàries dels anys 60** (Estruch). Això ens hauria de portar novament a parlar d'utopia, del seu significat (Riera).

* * *

La secularització i el pluralisme, els dos aspectes que permeten definir amb certa correcció els canvis religiosos en el nostre àmbit, ¿què han significat per a la cultura? ¿Un progrés, un retrocés? ¿Com es veu això? (Tuñí). Un perill del pluralisme

consisteix a no assumir-lo críticament com el que realment existeix en la nostra societat: fins a quin punt el relatiu pluralisme que es dóna a certs nivells no amaga la subsistència de formes monopolístiques de definició de la realitat, que són més eficaces perquè es presenten embolcallades d'una aparença de pluralisme, de llibertat d'expressió, etc.: novament, darrere d'això trobem l'Estat (Estruch).